

Słowa kluczowe: Roman Melodos, hymnografia, kontakion, Justynian, propaganda, herezje

Keywords: Roman the Melodist, hymnography, kontakion, Justinian, propaganda, heresies

Katarzyna Maria Dźwigala

UNIwersytet Warszawski

Instytut Filologii Klasycznej

ELEMENTY PROPAGANDOWE W KONTAKIONACH ROMANA MELODOSZA

Powstanie w VI w. w literaturze greckiej kontakionu – nowego gatunku poezji chrześcijańskiej, za którego twórcę tradycyjnie uważa się Romana Melodosa, stanowi początek rozkwitu hymnografii bizantyjskiej. Ta forma poetycka dzięki swemu charakterowi homiletycznemu dawała poecie wiele możliwości nawiązywania do współczesnych mu dyskusji nad doktryną chrześcijańską, sporów politycznych i bieżących wydarzeń istotnych dla Cesarstwa. Roman wykorzystywał tę swobodę do zajmowania określonego stanowiska w różnych kwestiach i przekazywania go wiernym podczas nabożeństw. Wykonywanie kontakionów w kościołach w czasie wszystkich najważniejszych świąt dawało częste okazje do oddziaływania na lud. Prawdopodobnie sam cesarz Justynian miał pewien udział w projektowaniu przekazu zawartego w śpiewanych homiliach pisanych przez Romana Melodosa.¹ Chrześcijaństwo w granicach Cesarstwa, a także poza nimi, podzielone było na różne odłamy, co stanowiło następstwo rozpowszechniania się herezji, a także rywalizacji o władzę. W świecie, który borykał się z problemem podziałów chrześcijan z przyczyn doktrynalnych od ponad 200 lat, przedstawianie w przystępnej, poetyckiej formie właściwej nauki Kościoła było niezwykle istotnym czynnikiem jedno-

1 Por. J. Koder, *Imperial propaganda in the Kontakia of Romanos the Melode*, DOP 62 (2008), s. 275–291.

czącym. Justynian, chcąc wzmocnić i odbudować państwo, potrzebował wsparcia ze strony Kościoła, a twórczość Romana Melodosa bez wątplenia spełniała tę rolę.²

W literaturze naukowej wielokrotnie pojawiały się już spostrzeżenia, że w utworach św. Romana istnieją elementy będące realizacją określonej polityki kościelnej i cesarskiej.³ To zagadnienie wymaga jednak dalszego pogłębiania, co postaram się uczynić w dalszej części tekstu. Niniejszy artykuł ma na celu pokazanie, że w kontakionach Romana Melodosa występuje wiele elementów propagandowych, oraz przedstawienie narzędzi zastosowanych przez poetę do wpływania na opinie chrześcijan. Zaprezentuję także poszczególne zagadnienia polityczne i teologiczne, których dotyczyły wpisane przez poetę w treść hymnów elementy propagandowe. Spojrzenie na twórczość św. Romana w tej perspektywie ma pokazać ją w kontekście czasów, w których pisał: zarówno jego związek z cesarzem Justynianem, jak i echo podziałów doktrynalnych w Kościele i reakcji na nie. Wymienione zagadnienia zostaną zaprezentowane na przykładzie utworów hymnografa.

1. Roman Melodos i kontakion

Roman Melodos pochodził z Syrii, urodził się w Emesie ok. 485 r. W młodości służył jako diakon w Bejrucie, lecz najprawdopodobniej za panowania cesarza Anastazjusza I (491–518) przybył do Konstantynopola i rozpoczął służbę w kościele Matki Bożej Dziewicy w dzielnicy Kyrrou.⁴ Roman jest pierwszym bizantyjskim hymnografem, którego utwory zachowały się w większej liczbie,⁵ dzięki czemu możemy zaobserwować pewne stałe cechy jego hymnów. Są to śpiewane homilie, wykonywane przez kantora, a w refrenie prawdopodobnie do śpiewu włączali się wierni.⁶ Na początku znajduje się strofa wstępna – *koukoulion* (κουκούλιον), zapowiadająca temat i wprowadzająca w niego słuchaczy. Po niej następuje od 18 do 24 strof zawierających od kilku do kilkunastu wersów. Każda z nich kończy się identycznym,

2 *Tamże, passim.*

3 *Tamże*; por. też A. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, t. II, cz. II, London, 1995, s. 516-518; M. Carpenter, *Kontakia of Romanos, Byzantine Melodist, I: On the Person of Christ*, Columbia 1970, s. 35; J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode Hymnes*, t. 4, SCh 138, Paris 1967, s. 502-503.

4 O życiu i twórczości Romana Melodosa, zob. M. Starowieyski, *Roman Melodos i kontakia bizantyjskie*, „Acta Universitatis Wratislaviensis. Classica Wratislaviensia” 26 (2005), s. 209-219; M. Carpenter, *Wstęp*, w: tenże, *Kontakia of Romanos, Byzantine Melodist, I: On the Person of Christ*, s. xiii-xliv; P. Maas, C. A. Trypanis, *Wstęp*, w: ciż, *Sancti Romani Melodi Cantica Genuina*, Oxford 1963, s. xiii-xxxi; R. Schork, *Wstęp*, w: tenże, *Sacred song from the Byzantine Pulpit: Romanus the Melodist*, Florida 1995, s. 4-35; E. Wellesz, *Historia muzyki i hymnografii bizantyjskiej*, tłum. M. Kaziński, Kraków 2006, s. 201-220; J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode Hymnes*, t. 1, SCh 99, Paris 1964, s. 15-30.

5 W wydaniu P. Maasa i C. Trypanisa za autentyczne zostaje uznanych 59 hymnów, por. *Sancti Romani Melodi Cantica*, dz. cyt.

6 P. Maas, C. Trypanis, *Sancti Romani Melodi Cantica*, dz. cyt., s. xi.

zwykle bardzo krótkim, refrenem. Charakterystycznym elementem kontakionu jest akrostych – pierwsze litery kolejnych strof tworzą jakieś słowo, zdanie lub układają się w porządku alfabetycznym (jak w *Akatystie do Matki Bożej*,⁷ którego autorstwo przypisuje się Romanowi⁸). Akrostych często zawiera informację o twórcy, brzmiać zwykle w hymnach Romana: τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ ὁ ὕμνος („hymn pokornego Romana”) lub τοῦ ταπεινοῦ Ῥωμανοῦ τὸ ἔπος („epos pokornego Romana”). Metrum kontakionu, oparte na izosylabizmie i powtarzalności akcentów przyciskowych poszczególnych wyrazów, jest niezwykle skomplikowane. Nie uwzględnia ono łożas, jak klasyczna grecka poezja, tym bardziej że już w czasach hellenistycznych zanika w języku greckim akcent muzyczny, przechodząc w przyciskowy, i przestaje istnieć rozróżnienie na samogłoski długie i krótkie.⁹ Kontakion powtarza więc liczbę sylab i miejsca akcentów w odpowiadających sobie wersach kolejnych strof, choć zwykle każdy wers w obrębie danej strofy ma inny układ metryczny.

Roman Melodos wprowadza do swych utworów liczne środki poetyckie oparte na brzmieniu poszczególnych słów: aliterację (powtórzenie tej samej gloski lub glosek na początku kolejnych wyrazów lub w pozycjach akcentowanych), asonans (powtórzenie podobnych samoglosek, przed którymi lub po których następują różne spółgłoski, w akcentowanych sylabach sąsiadujących słów), konsonans (powtórzenie spółglosek słów o akcencie w tym samym miejscu, lecz samogłoski tych słów się różnią), paronomazję (zestawienie słów o podobnym brzmieniu), *homoioteleuton* (powtórzenie słów o tak samo brzmiących zakończeniach, sąsiadujących lub w paralelnych pozycjach), *homoioptoton* (*homoioteleuton*, do którego zastosowano słowa w tej samej formie gramatycznej).¹⁰ Dzięki tym środkom tekst hymnów Romana jest niezwykle rytmiczny i melodyjny. Nawet jeśli tylko czytamy go, słyszymy pewną melodię wynikającą z jego konstrukcji. Środki poetyckie wzmacniają także przekaz przez podkreślenie pewnych słów i fraz. Sprawiają również, że hymn jest bardziej dynamiczny, co z pewnością musiało ułatwiać odbiór słuchaczom znużonym trwającymi przez wiele godzin nabożeństwami.¹¹

7 Wydania *Akatystu*, zob. PG 92, s. 1335-1348; W. von Christ, M. Paranikas, *Anthologia graeca carminum christianorum*, Leipzig 1871, s. 140-147; C. Trypanis, *Fourteen Early Byzantine Cantica*, Wien 1968, s. 17-39. Polskie przekłady M. Bednarza i W. Kani, w: M. Starowieyski (red.), *Muza chrześcijańska. Poezja grecka od II do XV wieku*, Kraków 2014, s. 215-229. Pełna bibliografia, zob. tenże, *Roman Melodos i kontakia bizantyńskie*, art. cyt., s. 217, przyp. 24.

8 Por. E. Wellesz, *Historia muzyki*, dz. cyt., s. 216-220.

9 Por. S. Colvin, *A Historical Greek Reader. Mycenaean to the Koiné*, Oxford 2007, s. 67.

10 O środkach poetyckich w hymnach Romana Melodosa, zob. K. Mitsakis, *The Language of Romanos the Melodist*, München 1967, s. 167-168.

11 G. Frank, *Romanos and the Night Vigil in the Sixth Century*, w: D. Krueger (red.), *Byzantine Christianity*, t. III, Minneapolis 2006, s. 60-61.

Chrześcijanie w VI w. regularnie gromadzili się w kościołach na nabożeństwach i liturgii. Odbываły się one w nocy z soboty na niedzielę (do południa) oraz w nocy przed ważnymi świętami.¹² Kodeksy, w których zachowały się hymny Romana, podają informacje, w jakie święto wykonywany był dany utwór – wynika z nich, że kontakia śpiewano przy wielu okazjach, np. we wspomnienia świętych, choć należy pamiętać, że najwcześniejsze kodeksy z hymnami Romana pochodzą z X w.,¹³ nie mamy więc pewności, na ile informacje te można odnosić do czasu życia poety. Jednak zachowanie ponad 50 hymnów o różnorodnej tematyce świadczy o ich popularności i dość częstym wykorzystaniu liturgicznym. Regularne gromadzenie się wiernych w kościołach stwarzało możliwości do silnego oddziaływania na sposób myślenia chrześcijan. Kontakia śpiewano w czasie porannego nabożeństwa (ὄρθρος);¹⁴ jako poetycka homilia miały one wyjaśniać przeczytane w kościele lekcje z Pisma Świętego. Hymny te stanowią zwykle połączenie narracji i dialogu z kazaniem i modlitwą. Roman w poetycki sposób na nowo przedstawia sceny biblijne. Ukazuje monologi bohaterów i rozmowy między nimi. Niekiedy wprowadza nie pojawiające się w Biblii postaci, a tym, które w Piśmie Świętym milczą, udziela głosu. Czasem w kontakionie pojawia się narrator, który obserwuje z boku ukazywane wydarzenia, a także komentuje je i wyjaśnia. Taka forma śpiewanego w kościele hymnu daje wiele możliwości przedstawiania określonego stanowiska w kwestiach doktrynalnych i politycznych. Rytm utworu i muzyka, a także powtarzający się refren z pewnością służył zapamiętywaniu hymnów lub jakichś określonych zawartych w nich treści. Również te elementy mogły być wykorzystane w celach propagandowych. Narzędziem propagandy mogła być także strofa wstępna – koukoulion, gdyż zależnie od okoliczności poeta mógł pisać na każde kolejne wykonanie hymnu nowy wstęp, adekwatny do danej sytuacji politycznej lub innych bieżących wydarzeń.

2. Obszary oddziaływania propagandy

W utworach Romana Melodosa łatwo dostrzec, że celem poety było oddziaływanie na opinie ludu w dwóch obszarach: doktryny chrześcijańskiej i polityki cesarskiej. Wielokrotnie jednak te dwa aspekty łączą się ze sobą. Bez wątplenia Roman był obrońcą ortodoksji – w wielu hymnach nawiązuje on do sporów chryzologicznych, broniąc nauki Kościoła zdefiniowanej na soborach powszechnych: w Nicei (325 r.), Konstantynopolu (381 r.), Efezie (431 r.) i w Chalcedonie (451 r.), co zostanie przedstawione poniżej na przykładach. W jego utworach pojawiają

12 *Tamże*, s. 61.

13 P. Maas, C. Trypanis, *Sancti Romani Melodi Cantica*, dz. cyt., s. xxvi-xxvii.

14 M. Carpenter, *Kontakia of Romanos*, dz. cyt., s. xvi; R. Schork, *Sacred song*, dz. cyt., s. 6.

się także treści niezwykle bliskie polityce Justyniana, jak np. w kontakionie 54. *O trzęsieniach ziemi i pożarach*. Wydarzenia w łonie Kościoła, a zwłaszcza spory doktrynalne, miały ogromne znaczenie polityczne, szczególnie w dobie zagrożenia państwa atakami z zewnątrz.¹⁵ Dlatego przedstawianie przez Romana katolickiej nauki o prawdach wiary w opozycji do heretyków również mogło być zainspirowane przez cesarza, zwłaszcza że prawdopodobnie Roman znał osobiście Justyniana, a nawet należał do dworu cesarskiego.¹⁶ Pozytywne słowa w hymnach wypowiedziane o parze cesarskiej także miały znaczenie propagandowe – pobudzały wiernych do lojalności i umacniały przekonanie, że cesarz jest namiestnikiem Chrystusa na ziemi.

Choć Justynian oficjalnie został cesarzem w 527 r., prawdopodobnie już wcześniej wpływał na politykę niewykształconego cesarza Justyna, swego wuja.¹⁷ Panował do 565 r., a więc było to wyjątkowo długie panowanie, obfitujące w wiele osiągnięć i działań. Zreformował on kodeks prawny, odzyskał rzymskie terytoria w Afryce, Hiszpanii, i Italii, z rozmachem przebudowywał Konstantynopol, zamknął Akademię Platonską. Prowadził również politykę religijną mającą zjednoczyć chrześcijan, a zwłaszcza pogodzić z Kościołem monofizytów.¹⁸

Rozłamy w Kościele stanowiły jeden z najbardziej dotkliwych problemów Cesarstwa w V i VI w. Po Soborze Chalcedońskim w 451 r. chrześcijanie dzielili się na jego zwolenników i przeciwników. Niewyjaśniona była kwestia, czy sobór ten należy uznać za powszechny, czy nie, a więc czy jego postanowienia są niepodważalne i obowiązują cały Kościół.¹⁹ Na Zachodzie generalnie uważano, że był to IV sobór powszechny, tym bardziej że uchwaloną na nim doktrynę sformułował papież Leon Wielki.²⁰ Na Wschodzie wielu jednak odrzucało naukę tego soboru, twierdząc, że sprzeciwia się ona nauczaniu Cyryla, patriarchy Aleksandrii w I połowie V w. Przedmiotem sporu była natura Chrystusa: Sobór Chalcedoński uchwalił, że Chrystus ma dwie natury: Boską i ludzką, które są niez mieszane, bez zmiany, bez podzielenia i rozłączenia, a cechy obydwu zostały zachowane. Uznano też, że Boska natura Chrystusa nie podlega cierpieniu. Przeciwnicy soboru uważali, że Chrystus miał tylko jedną naturę i że jako Bóg podlegał cierpieniu, a w nauczaniu Cyryla Aleksandryjskiego nie pojawiło się nigdy sformułowanie o dwóch naturach.

15 A. Louth, *Justynian I Wielki i jego dziedzictwo (500-600)*, w: J. Shepard, *Bizancjum*, tłum. K. Pachniak, J. Partyka, R. Piotrowski, t. I, Warszawa 2012, s. 123-124.

16 M. Carpenter, *Kontakia of Romanos*, dz. cyt., s. xiv.

17 Por. A. Louth, *Justynian*, dz. cyt., s. 112.

18 Por. H. Leppin, *Początki polityki kościelnej Justyniana*, tłum. K. Ilski, A. Kotłowska, Poznań 2005, *passim*; A. Grillmeier, *Christ in Christian Tradition*, dz. cyt., s. 516-518.

19 Por. E. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, Warszawa 2006, s. 44.

20 Por. A. Louth, *Justynian*, dz. cyt., s. 108-109.

W Syrii, aby podkreślić odrzucenie tego sformułowania, dodano do hymnu *Trisagion* („Święty Boże, święty mocny, święty nieśmiertelny, zmiłuj się nad nami”), obecnego na Wschodzie w liturgii już w V w., zakończenie: „który za nas zostałeś ukrzyżowany”. Uwydatniało to przekonanie, że Chrystus, jako jedna z Osób Boskich, cierpiał na krzyżu.²¹

Justynian widział szansę na zjednoczenie chrześcijan w tzw. chalcedonizmie Cyrylowym, który zawierał doktrynę sformułowaną na Soborze Chalcedońskim w świetle nauczania Cyryla z Aleksandrii. Akceptowano w nim ideę, że Chrystus jako Bóg cierpiał. W 532 r. odbył się synod w Konstantynopolu, na którym starano się o porozumienie między monofizytami a Kościołem dzięki tej doktrynie. W obliczu trudności Justynian prześladował jednak monofizytów, chcąc zmusić ich do porzucenia swego stanowiska.²² Cesarz doprowadził do zwołania w 553 r. soboru w Konstantynopolu, który ostatecznie potępił poprzedników nestorianizmu i opowiada się za chalcedonizmem Cyrylowym.²³

Zamknięcie Akademii Platońskiej w 529 r. było wyrazem antypogańskiego nastawienia Justyniana. Piętnował on zarówno religię pogańską, oczekując od mieszkańców Cesarstwa, że staną się chrześcijanami, jak i filozofię pogańską. Akademia Platońska była dla pogańskich uczonych ostatnią możliwością na instytucjonalne wyrażanie poglądów. Również ten aspekt polityki Justyniana znalazł swe odbicie w utworach św. Romana.²⁴

Krytycznym momentem w panowaniu Justyniana było powstanie Nika w 532 r. Niezadowolony tłum Niebieskich i Zielonych doprowadził wtedy do zniszczenia niektórych budynków w mieście, w tym bazyliki Hagia Sofia, obwołania nowego cesarza i krwawych zamieszek. Justynianowi udało się zapanować nad powstaniem, choć wojska cesarskie musiały zabić ok. 30 tys. ludzi zgromadzonych w hipodromie. Władza Justyniana była jednak chwilowo zagrożona – nowym władcą miał zostać siostrzeniec byłego cesarza, Anastazjusza I. Zamieszki miały miejsce w okresie wielu naturalnych klęsk nękających całe państwo. Wystąpiły wtedy kilkakrotnie trzęsienia ziemi (powtarzające się w latach 526-530) i susza (530 r.). Wkrótce zaś, w latach 536-537, doszło do długotrwałego zaćmienia Słońca, spowodowanego zasłoną pyłową, najprawdopodobniej w wyniku wybuchu wulkanu. Konsekwencją był nieurodzaj i ochłodzenie klimatu.²⁵ Bez wątpienia to w związku z tymi klęskami

21 *Tamże*, s. 110-111.

22 *Tamże*, s. 121; H. Leppin, *Początki polityki*, dz. cyt., s. 23-24.

23 *Tamże*, s. 118, 121; B. Doroszkiewicz, *Dialog w cieniu Chalcedonu*, Białystok 2009, s. 90-92.

24 A. Louth, *Justynian*, dz. cyt., s. 118-120.

25 *Tamże*, s. 124.

Roman napisał kontakion *O trzęsieniach ziemi i pożarach* i wykonał go podczas Wielkiego Postu w czasie, gdy odbudowywano Hagie Sofie (między 532 a 537 r.).²⁶

3. „*Koukoulion*” jako narzędzie propagandowe

Narzędziem propagandy często mógł być *koukoulion*, gdyż strofa ta miała inny układ metryczny niż pozostałe i bez trudu poeta mógł zmieniać go zależnie od okoliczności, bez ingerencji w pozostałą część utworu. Ponieważ w wielu przypadkach do jednego hymnu Romana zachowało się kilka *koukoulionów*, możemy z tego wywnioskować, że jeden utwór wykonywano wielokrotnie z towarzyszeniem różnych strof wstępnych. Znanym tego przykładem są 3 *koukoulia* do 4. kontakionu *Na Ofiarowanie w świątyni*. Pierwszy z nich całkowicie spełnia swoje zadanie wprowadzenia słuchaczy w tematykę utworu i nie zawiera żadnych treści odnoszących się do współczesnych okoliczności. Jednak dwa kolejne mówią o parze cesarskiej, Justynianie i Teodorze:

Prooemium II

„Ty przez nas ciało przywdziałeś z dziewicy,
i jako niemowlę jesteś niesiony w ramionach starca.
Wznieś róg wiernej pary cesarskiej [τῶν πιστῶν βασιλέων ἡμῶν];
Swoją mocą wzmocnij ich, Słowo,
i napełnij radością pobożne królestwo,
jedyne miłosierny.

Prooemium III

Dziewiczą matkę swoim narodzeniem uświęcasz
i ramiona Symeona błogosławisz, jak należy,
Zbawiasz i wyprzedzasz nas, Chryste Boże.
Ześlij pokój państwu wśród wojen
i wzmocnij parę cesarską [βασιλεῖς], którą kochasz,
jedyne miłosierny”.²⁷

Nie ma powodu, aby kwestionować autentyczność drugiego i trzeciego wstępu, pozostawiając jedynie pierwszy z nich. Święty Roman w swych utworach wielokrotnie nawiązuje do bieżących kwestii i wydarzeń znanych ludności

²⁶ Tamże; J. Koder, *Imperial Propaganda*, art. cyt., s. 278.

²⁷ 4. *Na Ofiarowanie w świątyni*, Pr. II-III, w: P. Maas, C. Trypanis, *Sancti Romani Melodi Cantica*, dz. cyt., s. 27 lub J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode Hymnes*, t. II, SCh 110, Paris 1965, s. 174. Polskie przekłady niektórych hymnów Romana Melodosa, zob. M. Starowieyski (red.), *Muza chrześcijańska*, dz. cyt., s. 183-214; podane cytaty z hymnów w tłumaczeniu autorki artykułu.

Konstantynopola, tym bardziej więc mógł wspomnieć o cesarzu. Należy jednak przypuszczać, że drugi i trzeci wstęp powstały w związku z zaistniałą potrzebą, gdy cesarzowi lub całemu państwu zagrażało jakieś niebezpieczeństwo; być może te dwa *koukoulia* zostały napisane za namową samego Justyniana.²⁸ Odpowiada to ustaleniom uczonych, że powstanie hymnu związane jest ze zmianą przez Justyniana daty świętowania Ofiarowania Pańskiego z 14 na 2 lutego, która miała nastąpić w 542 r.²⁹ Po dziesięcioleciu pełnym klęsk i naturalnych katastrof istniała potrzeba, aby prosić Boga o błogosławieństwo dla cesarza i dla całego państwa. To wzmacniało wśród wiernych przekonanie o opiece, w jakiej Bóg ma władcę i o tym, że jest on Bożym namiestnikiem na ziemi.³⁰

4. *Arianizm i kwestie trynitarne*

Istotne miejsce w hymnach Romana zajmują kwestie teologiczne. Jedną z herezji, którą atakuje poeta, jest arianizm, choć herezja ta pojawia się w 318 r. i zostaje odparta przez Kościół na Soborze w Nicei w 325 r. Kwestię ariańską i twórczość Romana dzieli długi okres czasu, lecz widział on potrzebę, aby pouczyć chrześcijan, jaka jest ortodoksja. W kontakionie *Na Ofiarowanie w świątyni* wkłada w usta starca Symeona następujące słowa:

„7. Bo Ojciec Twój co do substancji w niczym Cię nie przewyższa.

Jesteś mu współistotny i współwieczny

[ὁ γὰρ πατήρ σου τὸ κατ' οὐσίαν οὐδέν σου ὑπερέχει:

ὁμοούσιος γὰρ τούτου καὶ συνάναρχος ὑπάρχεις].

8. Poznają, że jesteś w naturze przedwiecznym Synem Ojca,

i wierzę w Ciebie

[κατὰ φύσιν θεοῦ υἱὸν προαιώνιον καὶ νοῶ καὶ πιστεύω σε]”.³¹

Credo sformułowane na soborze nicejskim zdefiniowało naukę Kościoła na temat relacji Boga Ojca i Syna Bożego, uznając ich za współistotnych, co podkreśliło ich równorzędność, oraz zawiera naukę o zrodzeniu, a nie stworzeniu Chrystusa. W ten sposób stwierdzono, że poglądy Ariusza, iż „Syn Boży został stworzony

28 Por. M. Carpenter, *Kontakia of Romanos*, dz. cyt., s. 35; R. Schork, *Sacred song*, dz. cyt., s. 60; J. Koder, *Imperial Propaganda*, dz. cyt., s. 283.

29 *Tamże*, s. 282; por. także J. Naumowicz, *Prawdziwe początki Bożego Narodzenia*, Warszawa 2014, s. 416.

30 Więcej o ideologii władzy cesarskiej w Bizancjum, zob. S. Runciman, *Teokracja bizantyjska*, Katowice 2008.

31 4. *Na Ofiarowanie w świątyni*, w: P. Maas, C. Trypanis, *Sancti Romani Cantica*, 7, 5-6 i 8, 4, dz. cyt., s. 29-30 lub J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode Hymnes*, t. II, dz. cyt., s. 182.

z nicości i był czas, kiedy nie istniał”,³² stanowią herezję. Słowa hymnu wyraźnie nawiązują do kontrowersji ariańskiej i odpierających ją dokumentów Soboru Nicejskiego. Poeta przypomina, jaka jest nauka Kościoła i wyjaśnia ją prostemu odbiorcy. Używa terminologii stosowanej w dyskusjach teologicznych, lecz przypomina, że kwestie dogmatyczne przede wszystkim powinny być przyjmowane z wiarą, gdyż nieraz trudno je objąć rozumem. Święty Roman nie wypowiada się jednak we własnym imieniu, lecz to jeden z bohaterów utworu, Symeon, wygłasza monolog, stanowiący w rzeczywistości pouczenie słuchaczy. Dzięki takiemu zabiegowi zawarty w kontakionie przekaz mógł tym bardziej oddziaływać na odbiorców. Skoro ewangeliczny starzec, który nosił Jezusa na rękach i wypowiedział wobec Niego przepowiednię,³³ wypowiada swoją wiarę w naukę Kościoła w kwestii natury Chrystusa i Jego relacji do Ojca, lud powinien ją wyznawać z równą gorliwością. Przedstawianie przez Romana kwestii teologicznych w formie dialogów lub monologów, w utworach o charakterze narracyjnym lub dramatycznym, musiało również ułatwiać przekazywanie teologicznych zawłości prostym, niewykształconym ludziom. Fakt, że hymny były śpiewane, ich rytm jest żywy, a język niezwykle barwny i pełen środków stylistycznych, musiał stanowić dodatkową zaletę.

Święty Roman broni również ortodoksji w kwestiach dotyczących Ducha Świętego i Trójcy Świętej. Zagadnieniami tymi zajmował się Sobór w Konstantynopolu w 381 r. Dodał on do Wyznania Wiary słowa, że „Duch Święty z Ojcem i Synem wspólnie odbiera chwałę i uwielbienie”.³⁴ Poeta nawiązuje do tych słów we wspomnianym już kontakionie *Na Ofiarowanie w świątyni*, gdy mówi o Chrystusie:

„Widzę chwałę Twoją, którą odbierasz wraz z Twym Ojcem
i Duchem Świętym
[ἴδω σου τὴν δόξαν τὴν σὺν τῷ πατρὶ σου καὶ τῷ ἁγίῳ πνεύματι]”³⁵

32 Jednym ze źródeł przekazującym poglądy Ariusza są pisma jego przeciwników, w tym cytowany *List Aleksandra, biskupa Aleksandrii z 319 r.*, zachowany w Sokrates Scholastyk, *Historia Ecclesiastica*, PG 67, 45B; wyd. pol.: tenże, *Historia Kościoła*, tłum. S. Kazikowski, Warszawa 1986, s. 65.

33 Łk 2, 25-32.

34 A. Baron, H. Pietras (oprac.), *Dokumenty Soborów Powszechnych*, t. I, Kraków 2003, s. 68-69.

35 4. *Na Ofiarowanie w świątyni*, w: P. Maas, C. Trypanis, *Sancti Romani Cantica*, 16, 7, dz. cyt., s. 33 lub J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode Hymnes*, t. II, dz. cyt., s. 194.

Również w kontakionie *Na Objawienie Pańskie* pojawia się wzmianka o Trójcy Świętej:

„Wychwalamy potrójnie jednego Świętego spośród Świętych
[ἀγιάζομεν τρίτον ἓνα ἅγιον ἁγίων]”.³⁶

W *Na Chrzest Pański* zostają wymienione kolejno trzy Osoby Boskie:

„ Pokazuję ci wyraźnie Ducha Świętego,
sprawiam, że słyszysz głos Ojca
wskazujący na prawdziwego Syna
[δεικνύω σοι σαφῶς τὸ ἅγιον πνεῦμα,
τὴν φωνὴν δὲ τοῦ πατρὸς ἀκουτιῶ σε
γνήσιον υἱὸν δηλοῦσαν με καὶ βοῶσαν]”.³⁷

Poeta wplata w wypowiedzi bohaterów hymnów pouczenie na temat Trójcy Świętej. Przekazuje w ten sposób prostym wiernym prawdy wiary, a zarazem podkreśla, jaka jest prawdziwa nauka Kościoła.

5. Kontrowersje chrystologiczne

Jednak najważniejszymi dyskusjami teologicznymi, do których nawiązuje Roman Melodos, są kontrowersje chrystologiczne. Poeta nie tylko wyraźnie opowiada się za ortodoksją, ale także wspomina o heretykach i krytykuje ich. Roman wielokrotnie mówi o zjednoczeniu w Chrystusie Boga i człowieka, sprzeciwiając się nestorianizmowi. Nestoriusz, który w 428 r. został patriarchą Konstantynopola, nie uznawał jedności osoby Chrystusa w dwóch naturach: Boskiej i ludzkiej, a ponadto uważał, że nie należy nazywać Maryi Matką Bożą (θεοτόκος).³⁸ Przeciwno temu zaprotestowali aleksandryjscy teologowie, w tym patriarcha Aleksandrii, Cyryl. W wyniku sporu w 431 r. w Efezie zebrał się sobór, który potępił Nestoriusza i uznał θεοτόκος za właściwe określenie Maryi. Jednak nie wszyscy chrześcijanie zaakceptowali potępienie poglądów nestoriańskich. Nestorianie przenieśli się do Persji i tam stworzyli własny Kościół, którego teologia wciąż rozwijała się w VI w.³⁹ Roman Melodos zajmuje zdecydowanie antynestoriańskie stanowisko. Bez waha-

36 6. *Na Objawienie Pańskie*, w: P. Maas, C. Trypanis, *Sancti Romani Cantica*, 7, 9, dz. cyt., s. 44 lub J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode Hymnes*, t. II, dz. cyt., s. 280.

37 5. *Na Chrzest Pański*, w: P. Maas, C. Trypanis, *Sancti Romani Cantica*, 13, 6-8, dz. cyt., s. 39 lub J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode Hymnes*, t. II, dz. cyt., s. 252.

38 Por. E. Wipszycka, *Kościół w świecie późnego antyku*, dz. cyt., s. 196-197.

39 Por. P. Siniscalco, *Starożytne Kościoły Wschodnie. Historia i literatura*, Kraków 2013, s. 204-207.

nia nazywa Maryję Matką Boga, a także podkreśla dwoistość natury Jej Syna w jednej osobie, poświęcając temu zagadnieniu długie ustępy swych utworów. Przykład stanowi monolog Maryi w hymnie *Na Ofiarowanie w świątyni*:

3. „Jak Cię mam nazywać, mój Synu?

Kiedy patrzę, widzę człowieka, ale choć tak mówię o Tobie,
jesteś kimś ponad ludźmi

[ἐὰν γὰρ ὡς βλέπω ἄνθρωπὸν σε εἶπω, ὑπάρχεις ὑπὲρ ἄνθρωπον],
bo dziewictwo moje nietknięte zachowałeś

4. Czy więc jesteś w pełni człowiekiem? Lecz wiem, że poczęcie Twoje
było boskie;

nikt nigdy spośród ludzi

nie począł się bez zjednoczenia dwojga ludzi i bez nasienia jak Ty,
bezgrzeszny;

kiedy jednak nazwę Cię Bogiem, zadziwię się, patrząc na Ciebie
podobnego mi we wszystkim;

bo w niczym się nie różnisz od ludzi,
choć począłeś się i urodziłeś bez zmazy”.⁴⁰

Skoro sama Maryja nie mogła pojąć dwoistości natury Chrystusa, a jednak wyraźnie o niej mówi, to również wierni nie powinni wdawać się w dyskusje i dopuszczać do siebie wątpliwości, lecz z wiarą przyjmować naukę Kościoła, nawet jeśli jest ona trudna do pojęcia. W ten sposób poeta przybliży słuchaczom niezwykle trudne i subtelne zagadnienia teologiczne i poucza, jaka jest prawda, w opozycji do poglądów heretyków.

40 4. *Na Ofiarowanie w świątyni*, w: P. Maas, C. Trypanis, *Sancti Romani Cantica*, 3, 6-9 i 4, 1-6, dz. cyt., s. 28 lub J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode Hymnes*, t. II, dz. cyt., s. 178.

Najgwałtowniej Roman potępia jednak monofizytyzm. Według tej herezji, Chrystus po wcieleniu miał tylko jedną naturę. Nauka ta została potępiona na Soborze w Chalcedonie w 451 r., stała się jednak przyczyną rozłamu w Kościele, który w VI w. wciąż stanowił poważny problem Cesarstwa, dlatego cesarz Justynian usilnie starał się pogodzić monofizytów i zwolenników Chalcedonu.⁴¹ Sobór Chalcedoński sformułował nauczanie o dwóch naturach Chrystusa: Boskiej i ludzkiej, które są nierozdzielne i niez mieszane. Dlatego choć Chrystus jako człowiek cierpiał na krzyżu i umarł, nie można powiedzieć, że Bóg cierpiał, co właśnie głosili monofizyci. Roman, przeciwstawiając się tej herezji, podkreśla człowieczeństwo Jezusa, mówiąc, że jest on we wszystkim podobny do ludzi, choć jest jednocześnie wiecznym Bogiem, równym Ojcu. Według skrajnej odmiany monofizytyzmu, zwanej aftarodoketyzmem, zapoczątkowanej przez Juliana, biskupa Halikarnasu, ludzka natura Chrystusa została całkowicie wchłonięta przez Boską. W związku z tym ciało Chrystusa stało się doskonałe, a Jego cierpienia miały charakter pozorny.⁴² Miało to swoje korzenie jeszcze we wczesnym chrześcijaństwie w herezji jaką był doketyzm. Poeta sprzeciwia się również takim poglądom. O sporach chrystologicznych mówi Symeon, zwracając się do Maryi w 12 strofie hymnu *Na Ofiarowanie w świątyni*:

„Poruszony łaską Chrystusa, powiem ci, jak znak ten powstanie,
któremu sprzeciwiać się będą.
Będzie tym znakiem krzyż, który bezprawni postawią Chrystusowi.
Ukrzyżowanego jedni ogłoszą Bogiem, inni znów człowiekiem,
poruszając nauki bezbożności i pobożności.
I niektórzy będą zgadywać, że ma ciało niebiańskie,
inni, że złudne; jedni znów mówią, że przybrał z ciebie ciało
pozbawione duszy,
a inni, że posiadające duszę
[καὶ οὐράνιον τινὲς μὲν ὑποπτεύουσι τὸ σῶμα,
ἄλλοι φαντασίαν: ἕτεροι δὲ πάλιν ἐκ σοῦ τὴν σάρκα ἄψυχον
καὶ ἕτεροι ἔμψυχον, φησὶν, ὡς ἀνέλαβεν],
jedyne miłosierny”.⁴³

41 A. Louth, *Justynian*, dz. cyt., s. 121-122; B. Doroszkiewicz, *Dialog w cieniu Chalcedonu*, dz. cyt., s. 86-92; H. Leppin, *Początki polityki*, dz. cyt., *passim*.

42 J. Daniélou, H. I. Marrou, *Historia Kościoła*, t. I, Warszawa 1984, s. 270; A. Grillmeier, *Christ*, dz. cyt., s. 25-26, 79-81nn.

43 4. *Na Ofiarowanie w świątyni*, w: P. Maas, C. Trypanis, *Sancti Romani Cantica*, 12, 1-9, dz. cyt., s. 3 lub J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode Hymnes*, t. II, dz. cyt., s. 188-190.

Znane słowa Symeona, że Jezus będzie „znakiem, któremu sprzeciwić się będą”,⁴⁴ zostają zinterpretowane przez poetę w kontekście sporów chrystologicznych. Jest to niezwykle ciekawy sposób wykorzystania sceny ewangelicznej do celów dydaktycznych w związku z aktualną sytuacją polityczną. Wkładając w usta starca krytykę przeciwników Soboru Chalcedońskiego, poeta dyskredytuje ich w oczach wiernych i poucza, w co chrześcijanie powinni wierzyć. Pokazuje, że już Ewangelia zapowiada przyszłe kontrowersje, wobec czego chrześcijanie nie powinni poddawać się wątpliwościom zasianym przez heretyków. Zacytowanej powyżej strofy z hymnu pełniącego rolę homilii nie można traktować jedynie jako zabiegu literackiego mającego na celu dodanie do utworu dynamiki. Wyraźnie widać w tym miejscu chęć oddziaływania na sposób myślenia wiernych. Było to zbieżne z polityką Justyniana, który jak wspomniano wyżej, dążył do tego, aby przeciwnicy Soboru Chalcedońskiego pojednali się z resztą Kościoła. O dwoistości natury Chrystusa wspomina także kontakion *Na Objawienie Pańskie*:

„Jest niebem, a nie niebiańskim ciałem
[ἐστὶ μὲν οὐρανός, οὐκ οὐράνιον σῶμα];
narodził się z Maryi Dziewicy,
lecz nie wiemy, jak stanowi jedno z Bogiem”.⁴⁵

Roman sprzeciwia się stwierdzeniom, że Jezus miał niebiańskie, doskonałe ciało. Hymnograf podkreśla, że Chrystus narodził się z Maryi, przybierając prawdziwe, ludzkie ciało, nie różniąc się w niczym od innych ludzi. Człowiek nie jest jednak w stanie zrozumieć, w jaki sposób łączy się Boska i ludzka natura Chrystusa – wierni powinni przyjmować z wiarą naukę Kościoła, nawet jeśli jej nie rozumieją.

44 Łk 2, 34.

45 6. *Na Objawienie Pańskie*, w: P. Maas, C. Trypanis, *Sancti Romani Cantica*, 9, 4-6, dz. cyt., s. 45 lub J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode Hymnes*, t. II, dz. cyt., s. 282.

6. *Posłuszeństwo cesarzowi*

Hymnem o bez wątpienia propagandowym charakterze jest wspomniany wyżej 54. kontakion *O trzęsieniach ziemi i pożarach*. W utworze tym poeta w niezwykle obrazowy sposób opowiada o naturalnych klęskach i o niepokojach społecznych, które miały miejsce w latach 30. VI w., wplatając w swój opis obrazy biblijne, wzmacniające przekaz. Przykład stanowi 14 strofa:

„Stwórca zesłał pierwszą, drugą plagę, lecz odkrył, że ludzie
nie stają się lepsi, ale coraz gorsi,
więc zsyła rozpacz na stół łaski,
pozwalając, aby spłonęły świętości Kościoła,
jak niegdyś boską Arkę Przymierza wydał obcym;
i lament ludu rozlał się
po placach i w kościołach;
bo wszystko zniszczyłby ogień, gdyby nie było
Boga darującego każdemu
życie wieczne”.⁴⁶

Roman, nawiązując do Starego Testamentu, mówi o plagach,⁴⁷ mając w rzeczywistości na myśli klęski naturalne, które dotknęły Cesarstwo w poprzednich latach: trzęsienia ziemi, suszę, ochłodzenie klimatu.⁴⁸ Porównanie tych zjawisk do plag egipskich stanowi ich interpretację w kontekście wiary w realne działanie chrześcijańskiego Boga: jest to kara zesłana na ziemię za nieposłuszeństwo ludzi. Na zakorzenionych w kulturze chrześcijańskiej wiernych, którzy byli świadkami niszczycielskiego działania żywiołów, takie słowa musiały bardzo silnie oddziaływać. Pobudzały one do poprawy moralnej, a wobec ukazania w dalszych strofach hymnu cesarza jako osoby umiłowanej przez Boga, również do posłuszeństwa władcy. Ukazanie w 54. kontakionie Justyniana jako tego, który wyprasza dla Cesarstwa łaskę pokoju, a następnie odbudowuje Konstantynopol, bez wątpienia miało propagandowy charakter i było wsparciem polityki cesarskiej.⁴⁹

46 54. *O trzęsieniach ziemi i pożarach*, w: P. Maas, C. Trypanis, *Sancti Romani Cantica*, 14, 1-10, dz. cyt., s. 467 lub J. Grosdidier de Matons, *Romanos le Mélode Hymnes*, t. V, SCh 283, Paris 1981, s. 484-486.

47 Por. Wj 7, 8-11nn.

48 Por. A. Louth, *Justynian*, dz. cyt., s. 124.

49 Więcej na temat kontakionu *O trzęsieniach ziemi i pożarach* i jego związku z polityką Justyniana, zob. J. Koder, *Imperial Propaganda*, dz. cyt., s. 280-282; E. Catafygiotu Topping, *On Earthquakes and Fires: Romanos' Encomium to Justinian*, w: *Sacred Songs: Studies in Byzantine Hymnography*, Minneapolis, Minnesota, 1997, s. 125-138.

***

Lektura i analiza hymnów Romana Melodosa pokazuje, że słusznie są one nazywane śpiewanymi homiliami.⁵⁰ Celem tego hymnografa było pouczanie chrześcijan, a także wzmacnianie ich przeżycia religijnego przez kunsztowną formę literacką i, jak możemy przypuszczać, również muzyczną.⁵¹ Staranna konstrukcja metryczna i bogaty język z pewnością urozmaicał wykonanie kontakionu w trakcie długiego nabożeństwa. W barwną narrację utworów wpisane jest wyjaśnienie przeznaczonej na dane święto lekcji z Pisma Świętego i nauczanie w kwestii doktryny chrześcijańskiej. Jednak to ostatnie, jak pokazuje niniejszy artykuł, nie jest wolne od elementów propagandowych, mających także pewien wydźwięk polityczny. Ustępy z niektórych hymnów, zacytowanych powyżej, wyraźnie miały pobudzać do lojalności wobec cesarza. Poeta wiele uwagi poświęca kontrowersjom doktrynalnym. Stanowczo sprzeciwia się rozpowszechniającym się do VI w. herezjom i w opozycji do nich prezentuje naukę Kościoła. Niniejszy artykuł wskazuje także na środki, którymi posługiwał się św. Roman w celu realizacji polityki kościelnej i cesarskiej, takie jak wykorzystanie monologu, dialogu, oddziaływanie na uczucia, czy też użycie narzędzi dynamizujących narrację do ułatwienia odbioru przekazywanych treści. Można nazwać Romana Melodosa nauczycielem ludu, ponieważ w prosty sposób przekazuje niezwykle trudne i złożone kwestie wiary, które były przedmiotem sporów doktrynalnych. Nie można też mieć wątpliwości, że poeta w swych utworach wspierał politykę Justyniana przez zamieszczanie w nich pouczeń zgodnych z działaniami cesarza. Hymnograf poświęcił wiele uwagi krytykowaniu różnych odmian monofizytyzmu, a cesarzowi zależało na zażegnaniu wśród chrześcijan sporów o stosunek boskiej i ludzkiej natury w Chrystusie. Święty Roman krytykuje pogańskich pisarzy i poetów, podczas gdy Justynian dążył do schrystianizowania całego Cesarstwa. Również trudne wydarzenia z lat 30., kiedy zagrożona była władza cesarza, zostały opisane przez poetę, a cesarz w jego hymnie pełni rolę osoby przynoszącej pokój i powrót do świetności Konstantynopola. Kontakia Romana Melodosa bez wątpienia stanowią przykład utworów, w których zawarto wiele elementów propagandowych, a zarazem doskonale spełniają rolę homilii.

50 R. Schork, *Sacred song*, dz. cyt., s. ix.

51 Nie zachowała się oryginalna muzyka do utworów św. Romana, por. E. Wellesz, *Historia muzyki*, dz. cyt., s. 274 i *passim*.

THE ELEMENT OF PROPAGANDA IN THE KONTAKIA OF ROMANOS THE MELODIST

SUMMARY

As the author of sung homilies Romanos the Melodist explained the faithful the Scripture just read during the service and taught them the principles of the Christian faith. Weekly assemblies of the Christians in the church gave the poet an opportunity of having an effect on forming their opinions and attitudes. Romanos took this opportunity and he inserted the doctrinal and political matters into the presented biblical threads. He defended the doctrine of the Church formulated by the ecumenical councils and criticized heretics. This measure coincided with the policy of emperor Justinian who strived for the unity of the Christians. Romanos raised also the political issues in his hymns supporting the policy of the emperor. Some of his kontakia mention Justinian depicting him as a ruler that is pious and pleasing to God. There is no doubt that the hymns of Romanos the Melodist include the element of propaganda that was to induce Christians to be in the doctrinal unity and to be faithful to the emperor. Also the formal analysis of the hymns shows that the poet successfully took the advantage of the opportunities offered by kontakion for the purpose of propaganda.